

Ur *Zenit* Nr 87 1985

Om socialismens ekonomiska praktik

1983 publicerades Alec Noves bok *The economics of feasible socialism*. Där argumenterade Nove för ”marknadssocialism”, dvs att man borde utnyttja marknadsmekanismer även under socialismen. Boken, som översattes till många språk, bl a svenska (med titeln *Teori för en möjlig socialism*) ledde till en livlig debatt under resten av 1980-talet. Det följande samtalet med Nove som publicerades i tidskriften *Zenit* kan ses som ett inlägg i den debatten, liksom artikeln ”En möjlig socialism”, som publicerades i samma *Zenit*-nummer – se *Lästips* allra sist för fler exempel på det.

Noves idéer och olika frågeställningar om plan och marknad har sedan dess stötts och blötts en hel del i internationell vänsterpress (en del av de inläggen publicerades i *Zenit*), men det har även förts en sådan debatt i Sverige, bl a i tidskrifterna *Clarté* och *Röda Rummet* (främst under åren 1999-2003). Marxistarkivet kommer att sammanställa och publicera åtminstone en del av dessa texter.

Martin F 14/10 2017

* * *

Ett samtal med Alec Nove

Anders Stephanson: Jag tror att det var Ernest Mandel som nyligen betecknade dig som mensjevnik; och du nämner faktiskt i din bok att du kommer från en mensjevnikisk familj.

Alec Nove: Jag är förvånad. Jag betraktar mig inte som mensjevnik. Enligt min uppfattning betyder ordet mensjevnik nu för tiden ingenting. När jag säger att jag kommer från en mensjevnikisk bakgrund menar jag bara att mina föräldrar var mensjeviker. Jag nämnde det i början av min bok för att klargöra, vilket faktiskt framgår tydligt av sammanhanget, att jag därför av dem ärvde en i viss utsträckning kritisk och skeptisk syn på vissa saker som ägde rum i Sovjetunionen. Det var allt jag ville säga. Jag tänker exempelvis på en sådan sak som att när de stora utrensningarna skedde på 30-talet, så sköts människor som mina föräldrar kände och vilkas namn de ofta hade nämnt i samtal hemma. Detta bidrog till min övertygelse att bevismaterialet vid rättegångarna förmodligen var falskt; det var en lång, lång lista på de mest kända bolsjeviker.

AS: När kom du egentligen till England?

AN: Himmel, det var faktiskt för 62 år sedan. Jag var sju år gammal då jag lämnade Ryssland. Jag tog en universitetsexamen 1936, bedrev en del forskning på olika områden och tjänstgjorde sedan i armén under sex år. Efter kriget blev jag statstjänsteman i vad som då kallades the Board of Trade (handelsdepartementet). 1958 erbjöds jag ett jobb vid London School of Economics som specialist på Sovjetunionens ekonomi, eftersom jag under min tid på departementet hade kunnat skriva och publicera en del och antalet sådana specialister då var mycket, mycket litet.

Motsägelsefull marxism

AS: Du sysslar i din bok en hel del med arvet efter Marx och påstår att det hos Marx inte finns något särskilt konkret om socialism, exempelvis om hur värden beräknas i ett socialistiskt samhälle. Du pekar vidare på vad du betraktar som en inneboende 'centraliserande logik i marxismen: om produktion/utbyte av varor förkastas blir decentralisering a priori dysfunktionell, eftersom samhället som helhet måste medvetet bestämma vilka behoven är och följaktligen också

hur de ska tillgodoses. Men, som Poulantzas hävdar i sin sista bok, Marx var knappast någon 'etatist'; tvärtom kan han betraktas som en i en lång rad av upplysningstänkare som kritiserade en för stor statsapparat, inte minst av den anledningen att byråkratin, den absolutistiska byråkratin om man så vill, alltid var antidemokratins sista bastion. Marx har verkligen här lämnat ett svårt arv efter sig.

AN: Jag säger inte att marxismen är fullständigt motsägelsefri: det går förvisso att anföra avsnitt ur Marx' verk som handlar om självstyrande enheter, kanske kooperativer, särskilt ur det han skrev om inbördeskriget i Frankrike där han tog klart ställning mot statlig byråkrati och nästan tänkte sig en lös konfederation av självstyrande enheter. Men motsägelsen är fullständig mellan detta och hans begrepp om en icke-marknadsekonomi som till sin karaktär måste vara centraliserad av just de skäl som du själv nämnde. Tag till exempel ett modernt industrisamhälle med storproduktion och specialisering, ett stort samhälle med ungefär hundra miljoner människor: dessa måste medvetet samordnas genom *den synliga handen*. Det finns absolut ingen annan möjlighet. Behoven hos samhället som helhet kan bara uppskattas centralt. Föreställer man sig att resurserna måste fördelas centralt och produceras av specialiserade enheter i olika delar av landet så är detta en i överväldigande grad centraliserad och jag skulle vilja säga hierarkiskt centraliserad syn på hur en ekonomi ska styras. Även om man inte kan hitta uttrycket hos Marx, så har flera av Marx efterföljare, bland andra Engels, Kautsky, Bebel och Lenin, förvisso anslutit sig till uppfattningen att ekonomin fungerar som *en enda jättelik fabrik* med olika avdelningar. Detta tillhör i hög grad traditionen. Hur detta, särskilt för en marxist, kan vara förenligt med total politisk decentralisering kan jag inte förstå. Man kan inte ha en ekonomisk bas där staten, som på ett mystiskt sätt förutsätts dö bort, kontrollerar alla ekonomiska processer, och tro att den inte återspeglas i politiken. Om du säger att detta är en motsägelse hos Marx så accepterar jag det men menar dessutom att det är en ganska allvarlig motsägelse.

Marknad eller ransonering

AS: Vilket leder över till frågan om marknader och demokrati. Det finns en tendens hos dig att *likställa* marknader och demokrati på ett sätt som kan anses ligga nära den aktuella argumenteringen inom högern.

AN: Nej, jag är inte särskilt förtjust i marknaden. Jag är ingen affärsman och har ingen speciell förkärlek för affärsmän. Det är alltså inte fråga om mina preferenser. Jag önskar inte förhålliga marknaden, och det vare mig fjärran att tala om en perfekt marknad eller försvara den på fullständig marknadskonkurrens grundade Chicagoteorin som har föga med verkligheten att göra. Det är inte min avsikt. Marknaden är, liksom varuproduktionen, en konsekvens av å ena sidan det faktum att produktionsenheterna är skilda från varandra så att deras produktion inte kan vara för deras egen skull utan endast för utbyte, och å andra sidan det faktum att samhällets mångskiftande behov på något sätt måste finna ett uttryck i kontraktsenliga förhållanden som jag egentligen inte kan föreställa mig annat än i form av köp och försäljning. Detta gäller även i fallet med den blott tänkta, idealiserade kommunen. Antag att hundra människor bildar en kommun och att det inom den råder fullständig kommunism: alla delar broderligt lika och inga pengar förekommer. Antag att kommunen producerar allt du vill ha, från böcker till ägg; icke desto mindre behöver den både konsumtionsvaror och kapitalvaror för att kunna fungera, den kräver saker som den bara kan få från andra människor. Det finns två och endast två sätt på vilka de kan få dessa saker från andra: de kan låta en administrativ myndighet fördela dem eller de kan bara gå och köpa dem. Frihet kräver enligt min uppfattning att de kan gå och köpa dem, utom under en förutsättning, en förutsättning som görs av vissa marxister och ibland antyds av Marx själv, nämligen att allting under socialismen kommer att förekomma i så riklig grad att allt man

behöver göra är att gå till ett gemensamt förråd och förse sig, helt enkelt stoppa ner i en stor säck vad man vill ha utan att några pengar utväxlas. Kan man föreställa sig ett sådant överflöd har man naturligtvis ett motargument. Kan man det inte och har man vad ekonomer kallar alternativkostnader – definierade som en situation i vilken det förekommer varandra uteslutande alternativ – måste man antingen köpa och sälja, det måste alltså finnas en marknad, produktion för marknaden och marknadsmässiga förbindelser mellan producent och konsument och mellan producent och producent, eller måste en fördelning komma till stånd, man måste ha ransonering av material och ransonering för konsumenterna enligt ett kupongsystem. Ett sådant system är impopulärt, ingen tycker om det, så till slut återstår bara den fördömda marknaden. Det är alternativet till marknaden som gör mig förfärad, alternativet är mer betänkligt. Och säger någon att marknaden kan undandra sig människornas kontroll eller leder till skevheter av alla de slag och därför behöver omsorgsfullt övervakas så kan jag bara applådera den åsikten.

Bruksvärdets nedvärdering

AS: Låt oss då diskutera det mindre behagliga alternativet och granska Sovjetsystemet. Du säger någonstans att man inte kan beakta allting i ljuset av allting annat, och du beskriver mycket livfullt de olika problem som drabbar planering av sovjetisk typ. Exempelvis den oundvikliga tonvikten på kvantitet i stället för på kvalitet, eftersom den förra är mätbar och det är lättare att producera 200 000 par skor än 200 000 par bra skor. Därtill kommer fördomarna mot allt som är litet och den evigt självbevarande karaktären hos en sådan planeringsbyråkrati. Där finns överskattningen, från Marx och framåt, av stordriftsfördelarna. Och slutligen det ofrånkomliga momentet av oförutsägbarhet: det är lika svårt att veta vad kunden vill ha i en socialistisk restaurang som det är i en kapitalistisk.

AN: Man kan uttrycka det så här. Kvantitativ planering har uppenbara brister: om aggregaten av exempelvis skor, jordbruksmaskiner, textilier består av många olika modeller och kvaliteter löper man en klar risk att skilda krav från såväl industrins som individernas sida kommer bort i aggregeringsprocessen. Det är nödvändigt med en aggregering eftersom man med en aggregerad plan kommer att stå inför miljoner, bokstavligen miljoner av produktvarianter, som rimligtvis aldrig kan utformas eller bli färdiga i tid. Detta är förvisso ett problem. Med det hänger samman ett annat problem, det som du själv har kallat värderingsproblemet men som lika gärna kan kallas problemet att bestämma nytta eller bruksvärdet hos de särskilda produkterna. Här tror jag att det finns en verklig svaghet i Marx teori, eftersom han utan vidare förutsätter att varor efterfrågas samtidigt som han naturligtvis accepterar att det är slöseri med arbete och resurser om man producerar varor som inte får någon användning. Två saker saknas i denna teori: för det första en förståelse av att vissa varor inte bara har värde utan har mera värde än andra.

AS: Man kan egentligen inte jämföra skor och kålhuvuden?

AN: Det vill jag inte säga. Vad jag däremot säger är att man kan lägga ner arbete på skor som har en viss nytta och man kan lägga ner samma mängd arbete på skor som är bättre, alldeles oavsett problemet att jämföra skor och kålhuvuden. Nästa problem är förstås vem som ska kunna värdera. I traditionell marxistisk teori vet planerarna produkternas värde på förhand. Enligt formeln kommer under socialismen arbetet att vara direkt socialt, varmed menas att det kommer att läggas ner arbete på att tillverka saker vilkas nytta för samhället och de behov de tillfredsställer är kända. Eftersom det finns miljoner olika varor och miljoner olika behov försöker planerarna ta reda på dem men lyckas inte i realiteten. Och eftersom konsumenternas värderingar varken i teorin eller i praktiken tycks ha något större inflytande över skeendet eller påverkar exempelvis priserna blir resultatet att planerarna så gott de kan och nödvändigtvis i form av

aggregat försöker uppskatta varornas bruksvärde; oftast tar de då helt fel. Vad som behövs teoretiskt sett är ett erkännande att värdet i varje relevant mening beror av samspelet mellan två olika faktorer: den insats som krävs för att producera tingen, dvs kostnaden, och bruksvärdet. Båda behövs. I den marxistiska traditionen nedvärderas, av skäl som jag inte riktigt förstår, bruksvärdet. Det förnekas inte: för att ha värde måste varje produkt ha bruksvärde. Men när detta väl är sagt läggs tonvikten på den mänskliga produktionsinsatsen.

Problem i värdeteorin

AS: Produktionens företrädare – att värderingen görs utifrån arbetstiden och inte med hänsyn till cirkulationen – leder i sig till en underskattning av cirkulationssfären.

AN: Cirkulationsprocessen erkänns som sådan men samtidigt påstås att cirkulationen inte lägger något till värdet. Allt detta skapar för övrigt knepiga problem när det gäller att exempelvis definiera produktivt och improduktivt arbete och, när nu så många människor är sysselsatta i cirkulationen, att upptäcka vem som producerar det värde från vilket dessa får sin ersättning om inte de själva gör det. Men detta är kanske en annan fråga. Jag tycker det är helt riktigt att säga att det här finns en lucka i resonemanget som har att göra med den marxiska värdeteorin. Det finns också andra aspekter, till exempel förhållandet mellan insats och resultat. Man kan ägna samma mängd av mänsklig ansträngning och bruka samma mängd material för att uppnå resultat som varierar väldigt. En annan aspekt är att det i praktiken finns något sådant som förenad produktion. Ingen vid sina sinnens fulla bruk, om han så är marxist eller ej, skulle vilja påstå att filén och svansen på ett djur har lika värde, eftersom samma mängd arbete läggs ner på hela djuret och inget arbete läggs ner särskilt på filén respektive svansen. Detta är en tydlig förenad produkt. Men det finns stora mängder av sådana förenade produkter, exempelvis olika produkter som tillverkas i en fabrik där det också finns indirekta kostnader. Alldeles oavsett problemet med att 'reducera' utbildad arbetskraft till outbildad är det en sådan mardröm att försöka göra en timberäkning att ingen någonsin har gjort det. Jag tror inte att någon heller kommer att göra det.

Datorer i planeringen

AS: Du har sagt att man aldrig kan styra 'tingen', vilket Marx i Saint-Simons efterföljd, ibland tycks ha föreställt sig; man kan inte styra kålhuvuden eller kullager utan bara de människor som tillverkar dem. Det håller jag med om. Men vad skulle ett införande i stor skala av datorer i Sovjetsystemet innebära? Skulle detta mätbart förbättras?

AN: Enligt min uppfattning är det en mycket viktig och besvärlig fråga. Jag har svårt att vara säker när jag ser på framtiden, dels på grund av min brist på teknisk kunskap och dels på grund av att sådana saker förändras så snabbt. Men att döma av vad som hittills har hänt så hjälper inte datorerna så mycket. Ett yttrande faller mig i minnet, en anmärkning av en skicklig ungersk ekonom med den innebörden att den mest förstockade och orubbliga byråkrat är oändligt mycket mer flexibel än det mest flexibla dataprogram. Problemet med ett dataprogram är att när man stöter på felaktigheter, som man oundvikligen kommer att göra på grund av osäkerhet och ofullständiga kunskaper, så kan de inte korrigeras av datorn själv; man måste i så fall föra in korrigeringarna i programmet. Det finns uppenbarligen vissa ting som man kan förmå datorn att korrigera, enkla ting som dubbelbokning på ett flygplan. Men problem uppstår när man exempelvis har gjort en bedömning av produktiviteten hos någon ny produktionsprocess och den visar sig inte motsvara denna bedömning. Datorn kan rimligen snabbare än baksidan på ett kuvert berätta att det har begåtts ett misstag, men fortfarande behövs det mänskliga varelser som kan göra de nödvändiga korrigeringarna. Datorn är bra på kvantitet och mycket sämre på kvalitet.

Datorn kan analysera information, om denna är korrekt, men kan inte så lätt kontrollera om informationen verkligen är korrekt.

AS: Men är inte ett av Sovjetunionens problem just att informationsflödet är så långsamt?

AN: Jag tycker inte det. Jag håller helt med om att en dator kan öka flödet av information, men redan nu strömmar till centrum mycket mer information än vad som kan utnyttjas.

AS: Fast datorn kan hjälpa centrum att behandla informationen.

AN: Men för vilket syfte? Jag kommer livligt ihåg då lineär programmering först presenterades vid London School of Economics. En viss ekonom, som trodde att anledningen till att socialismen aldrig kunde fungera var att man aldrig kunde göra det riktiga antalet beräkningar snabbt nog, var påtagligt oroad och sade till mig efteråt: 'Gud, får man i Sovjetunionen någonsin höra talas om detta så kommer man att få se på effektiv planering.' Men skälet till denna tro låg för hans del inte bara eller huvudsakligen i att Sovjetsystemet då kunde göra en mängd beräkningar utan i att det kunde definiera en målfunktion. Det skulle till skillnad från oss kunna ha ett bestämt mål och datorn skulle tala om hur man bäst når detta mål. Där tog han helt fel. Alla försök som gjorts från sovjetiska ekonomers sida – och det är faktiskt fråga om mycket skickliga ekonomer att definiera operationellt meningsfulla målfunktioner har hittills misslyckats. Problemet är mycket komplicerat.

Sovjetunionens konservatism

AS: Betraktar man Sovjetunionen utifrån slås man oundvikligen av dess utomordentliga tröghet och konservatism på de flesta av livets områden. Vilka särskilda ekonomiska aspekter kan man lägga på denna tröghet?

AN: Det finns en väldig mängd olika aspekter. På produktionssidan tenderar företagsledningen att bedömas efter hur den uppfyller den *aktuella* planen – ibland inte ens årsplanen utan en kvartals- eller månadsplan. Detta innebär att ledningen har en mycket snäv tidshorisont, den tar under sådana förhållanden inga risker, omfattar inga framsynta och förutseende idéer, inte ens när den har makt att göra det, vilket den ofta inte har. Utan material och investeringsvaror, vilkas tilldelning man inte kontrollerar, är det omöjligt att förverkliga en långtgående plan om man nu är så ambitiös och inspirerad att man har en sådan plan. Detta är en aspekt. En annan, mycket mer en planeringsaspekt, är att planerarna arbetar med vad som egentligen är förenklade input-output-tabeller. Dessa tabeller, eller materialbalanser, representerar tekniska koefficienter härledda från förflutna erfarenheter som man därför tenderar att reproducera. Vad som ytterligare bidrar till att reproducera dem är det faktum att de enskilda ekonomiska ministeriernas förmåga att framgångsrikt göra anspråk på resurser delvis är en funktion av deras storlek och att denna i sin tur beror på vilket inflytande som de ansvariga har. Ansvarar du för något nytt och därmed litet, har du följaktligen inget stort inflytande, såvida inte behovet av den särskilda produkt som du svarar för blir så klart och påfallande att det översta ledarskiktet lägger märke till det. Ser man på den sovjetiska historien finner man att särskilt svaga sektorer, som exempelvis den kemiska industrin för tjugofem år sedan, förblir svaga eftersom människor fortsätter att reproducera redan befintliga strukturer och som minister för den kemiska industrin har man inte tillräckligt goda förbindelser. Såvida inte kamrat Chrusjtjov inser hur underutvecklad den kemiska industrin är: då framläggs en katastrofplan för att modernisera den, det blir ett brott i utvecklingen, investeringarna blir så väldiga att de bara med svårighet kan införlivas med systemet. Detta är en i systemet inbyggd reaktion genom att ekonomin i sista hand styrs av det äldre politiska ledarskiktet som samtidigt är den gamla ekonomiska ledningen, upptagna människor som inte kommer att lägga märke till

behovet av förändringar i de rådande mönstren förrän det är mycket påtagligt.

AS: Innovativ teknologi inför också ett moment av osäkerhet i planeringen.

AN: Det finns faktiskt planer för införande av ny teknologi. Men poängen är att det här rör sig om en motsägelse. Det behöver väl inte sägas att människorna som styr systemet vill att det ska vara dynamiskt, de vill inte att det visar tröghet, de vill uppmuntra företagsledare att göra förändringar och vill faktiskt att systemet fungerar på ett mycket flexiblere sätt. Och de utfärdar upprepade dekret med denna innebörd. För att ge ett exempel: Systemet med materiella stimulanser, som ska uppmuntra företagsledarna att ta initiativ, är kopplat till föreställningen om en stabil plan. Man vet åtskilliga år i förväg hur den totala planen kommer att se ut och man blir belönad om den uppnås, överträffas eller uppnås till lägre kostnader, och företagsledningen kan handla i enlighet därmed förutsatt att inte planen förändras. Men planen ändras gång på gång. Om det nu finns dekret som ställer krav på stabila planer, varför följs de då inte? Svaret är att det är så oerhört komplicerat att planera. När planen börjar verka innehåller den därför fortfarande ett antal okorrigerade felaktigheter. Det blir nödvändigt att korrigera planen allteftersom man upptäcker nya förutsättningar, oförutsedda omständigheter och misstag, och korregerar man planen förändras den uppenbarligen. Följaktligen är planen inte stabil. Detta uppmuntrar företagsledarna, som vet vad som kommer att hända, till alla slags konservativa metoder, inklusive förstås hams-tring av material och arbetskraft. Ett särskilt slående exempel på konsekvenserna av att försöka bekämpa vissa brister i systemet genom att utfärda en mängd detaljerade och obligatoriska tilläggsdirektiv tycker jag man kan finna i ett fall som rapporterades i *Pravda* under rubriken 'slöseri i sparsamhetens tecken. Det rörde sig om följande fall. Konstruktörer av nya maskiner ritade tydligen från början helt medvetet in i sina maskiner största möjliga slöseri mätt i de kostnader som de kan komma undan med, största möjliga slöseri i arbetskraft och största möjliga slöseri av metaller. Anledningen är att de vet att de under de närmaste åren kommer att påtvingas planmål med syfte att minska kostnaderna, dvs spara in på arbetskraft och metaller. Hade de redan under första året konstruerat en maskin som var ekonomisk i fråga om kostnader, arbetskraft och metaller, skulle de följaktligen inte kunna uppfylla planen utan att råka i svårigheter och få kritik. Ett planförslag som har till syfte att bekämpa rådande och fullt autentiska fall av slöseri ger därför i själva verket upphov till slöseri. Lösningen skulle naturligtvis vara att det centrum som utfärdar föreskrifterna vet exakt var någonstans det förekommer slöseri. Men det kan inget veta eftersom sådana detaljer går utöver dess kunskapsförmåga.

Överinvestering

AS: Det tycks också, som du själv antyder, finnas en tendens till överinvestering i systemet.

AN: Detta håller i viss utsträckning på att ändras. Man kan se överinvestering på två sätt. Man kan se det som den andel av nationalinkomsten som investeras, och här har under senare år insikten växt att man inte i denna mening får investera för mycket. Det var inte i Sovjetunionen utan i länder som Polen under de ödesdigra år vilka kulminerade i det sena 70-talets katastrof som investeringarnas andel av nationalinkomsten ökade och åter ökade, medan samtidigt konsumtionen steg så att Polen grävde sin egen ekonomiska grav. Det var alltså fråga om Polen, inte Sovjetunionen. Investeringarna är visserligen betydande i Sovjetunionen men somliga sovjetiska ekonomer klagar ändå över att det investeras för lite, det vill säga behovet av modernisering, särskilt modernisering av utrustningen i de existerande fabriker, kan inte på långa vägar tillfredsställas. Men det finns överinvestering av ett annat slag. Investeringsplanen är alltför sträng och leder ofta till stora förseningar av byggnadsverksamheten eftersom planen är

omöjlig att förverkliga på grund av otillräckliga resurser. Detta beror på flera orsaker, andra än den som låg bakom den aggregerade planerade överinvesteringen: investeringskostnaderna underskattas ständigt, och lokala initiativ försöker i investeringsplanen föra in alla slags nya projekt som berövar redan påbörjade projekt resurser. Detta förklaras till stor del genom beteendet hos underordnad personal. Var och en som föreslår ett investeringsprojekt kommer systematiskt att underskatta dess kostnader för att det ska godkännas, och när projektet är klart till tre fjärdedelar kommer han att säga: 'Titta, vi har slut på pengar och material, vi behöver mer!' Eller kan partitjänstemän på lokal nivå omdirigera resurser till sina egna distrikt eller för sina egna behov. Alla former av förvrängningar inträffar: i detta avseende överensstämmer Sovjetunionen inte med bilden av ett totalitärt samhälle, om man med det menar ett samhälle i vilket alla människor står i givakt och säger 'Ja, kamrat!' och gör exakt vad de blir tillsagda.

Megaprojekt

AS: Men det har funnits vad man kan kalla en megaprojektkultur.

AN: Det är en annan sak. Här rör det sig om tre olika aspekter. För det första den totala mängd som enligt planen ska investeras. För det andra en investeringsplan som är i obalans och orsakar brister och förseningar. och slutligen är det fråga om vad man vill investera i. Sovjetiska industriföretag tenderar att vara mycket stora; specialiserad produktion i liten skala är sällsynt vilket är en av huvudorsakerna till ineffektiviteten i exempelvis den sovjetiska verkstadsindustrin, eftersom de mycket stora företagen måste tillverka sina egna specialkomponenter och ofta under relativt primitiva förhållanden. För planerarna gäller att ju färre enheter man planerar för desto bättre. Därför är det bättre med stora enheter. Det är också en gammal etablerad uppfattning att det på något sätt alltid råder stordriftsfördelar och att saker och ting därför bör vara stora. Men ursprunget till dessa självleveranser, den ökade tillverkningen inte bara av egna produkter utan också av egna komponenter, är osäkerheten om leveranser utifrån: man börjar tillverka sina egna verktyg och reservdelar, för om man inte själv tillverkar dem så får man inga.

Olika modeller i Östeuropa

AS: Östeuropa som helhet uppvisar, om man så vill, en mängd olika ekonomiska 'modeller', skillnader inom det totala systemet: jag tänker på Polen, Östtyskland och Ungern. Vilka är de framträdande dragen i dessa skillnader?

AN: Det ungerska systemet, som flera sovjetiska reformivrare omsorgsfullt studerar, är relativt liberaliserat i ekonomisk men inte i politisk mening. Det vill säga, det mesta som produceras av industri- och jordbruksföretag får de själva bestämma över på grundval av kontraktssenliga förbindelser med kunder utan att behöva påtvingas en serie löpande produktions- eller kostnadsplaner. De kan producera och köpa genom marknaden, en ofullkomlig marknad där i praktiken olika statliga myndigheter ingriper – den ungerska modellen och den ungerska verkligheten är inte samma sak. Ändå skiljer sig verkligen den ungerska ekonomin från sin sovjetiska motsvarighet, vilket de sovjetiska ekonomer som studerar och skriver om den väl vet. Den östtyska industrin är om möjligt ännu mer effektiv än den ungerska, men jag misstänker att det helt enkelt beror på den tyska industriella och organisatoriska traditionen. Det östtyska systemet är centraliserat och av skäl som jag gärna erkänner att jag inte i detalj har studerat tycks det fungera effektivare än det sovjetiska. Ett skäl, som jag har fått höra, är att systemet är så ordnat att det finns större reserver, planeringen är så att säga mindre snäv: misstag kan ske i varje planeringssystem, men om man binder upp alla sina resurser och mer därtill, som ryssarna har en benägenhet att göra, är det mycket svårt att vid upptäckandet av ett misstag korrigerar det

eftersom det inte finns några extra resurser. I Östtyskland finns det uppenbarligen sådana resurser. Jag antar att det är mer rättvist att jämföra Östtyskland med Västtyskland om man vill se på det östtyska systemets relativa effektivitet, men det är i alla händelser mer effektivt än det sovjetiska. Dess industriella struktur tycks vara effektivare än den ungerska, men detta kan, som jag sade, bero på det faktum att östtyskarna trots allt är tyskar.

AS: Östtyskland är också en mindre nation än Sovjetunionen.

AN: Ja, men större än Ungern. Det är naturligtvis mindre än Sovjetunionen, och detta kan göra att en centraliserad planering baserad på karteller, vilket också är en tysk tradition, fungerar en smula bättre; men detta är verkligen ett ämne för specialstudier. Jugoslavien, med sin grund i en ideologi om arbetarnas självförvaltning är ett helt annat problem som kompliceras av det faktum att dagens Jugoslavien plågas av skillnaderna mellan delrepublikerna, frånvaron av ett dominerande maktcentrum och en betalningskris av ansenliga dimensioner. Jugoslaviens ekonomi är för närvarande ganska illa skött och jag tycker att det är orätt att bedöma självförvaltningsmodellen, som har många tilltalande drag, efter den jugoslaviska ekonomins nuvarande tillstånd. I den förutsätts ju marknaden spela en mycket stor roll, men beroende på kriser och krampartade försök att införa priskontroll och andra former av kontroll så har marknaden i stor utsträckning snedvridits.

AS: Är det en sådan marknadssocialism du tänker dig?

AN: Nej, inte den jugoslaviska verkligheten. Jag tror att varje seriös jugoslavisk ekonom omedelbart skulle gå med på att det som nu händer, mildt uttryckt, är ganska olyckligt, för att inte säga en riktig röra. Men det finns mycket att lära av den jugoslaviska erfarenheten för varje teori om ekonomisk socialism.

Chile under Allende

AS: Du tillbringade en hel del tid i Chile under Allendes sista år och bevittnade hur hans regim mer eller mindre gick under. Vad kan man lära sig av detta och kan man därav dra några speciella slutsatser i förhållande till de nuvarande övergångsproblemen i Nicaragua?

AN: Det finns en hel del att lära, men jag skulle tveka att tillämpa lärdomarna på Nicaragua eftersom problemen där domineras av något helt annorlunda som Chile inte behövde möta, nämligen direkt militär intervention. Det är välbekant hur den chilenska krigsmakten störtade Allende, men det är kanske mindre bekant att den inte erhöll eller behövde något avgörande bistånd utifrån. Även om amerikanerna på sitt sätt bidrog till Allendes fall betraktar jag inte deras bidrag som betydelsefullt, utan det avgörande var att den chilenska ekonomins förfärliga läge gav den inre oppositionen det tillfälle den behövde. Det väsentliga amerikanska bidraget bestod enligt mitt förmenande i att stoppa den hjälp som kunde ha mildrat den ekonomiska krisen. Men grundar man sin politik på opposition mot den amerikanska imperialismen kan man verkligen inte förvänta sig amerikansk hjälp. Det är orimligt. Den viktigaste lärdomen – jag var inte där under själva kuppen men under flera månader året dessförinnan – är att regimen omfattade en ekonomisk politik som gav arbetarklassen stora omedelbara förmåner och ledde till att reallönerna under ett år steg med nästan 30 %.

AS: Men något sådant var ofrånkomligt efter valen.

AN: Visst, men poängen är att om man ger bort så mycket, inför priskontroll och tömmer hela valutareserven eller importerar inte kapitalvaror utan konsumtionsvaror och livsmedel för att ge stöd åt denna ohållbara ökning av reallönerna, så kan man vara säker på att det följer en fruktansvärd kris året därpå. Jag tror att det här finns en lärdom att dra för varje vänsterregering.

Inte för ett ögonblick vill jag kritisera vad som händer i Nicaragua, för det första på grund av min okunnighet – jag känner inte exakt till Nicaraguas nuvarande ekonomiska tillstånd och för det andra på grund av problemet med den yttre fienden som framstår som så väldigt att hela den politiska liksom den ekonomiska frågan domineras av denna faktor. Om man utsätts för angrepp måste man uppenbarligen ha någon form av belägringsekonomi, och i en sådan situation är det mycket lättare att kräva offer när offer måste krävas än när man efter ett val ska tillfredsställa alla som förväntar sig godsaker. Jag inser de problem som Unidad Popular stod inför. Det var fråga om en koalition ledd av Allende, en högst redbar och charmerande man men han var läkare och inte ekonom, och inom koalitionen följde de olika grupperna oförenliga politiska linjer. En del av koalitionen försökte uppnå reformer inom det rådande systemet, medan en annan del faktiskt var ganska intresserad av att störta detta system samtidigt som den höll ett öga på armén som stod utanför Unidad Populärs kontroll. Den hade inte heller kontroll över parlamentet som därför inte kunde anta några socialistiska lagar. Situationen var mycket, mycket komplicerad. Jag kommer ihåg hur jag höll en föreläsning i december 1972 i Santiago för några amerikanska forskare som alla hade rest dit som socialister. Jag målade en oerhört mörk bild av den väg som utvecklingen enligt min mening skulle ta och efteråt anklagades jag för att vara en borgerlig reaktionär, till vilket jag svarade: 'Jag beklagar att situationen är så bedrövlig, men bedrövlig är just vad den är.'

AS: Menar du att Allenderegimen var förutbestämd att misslyckas?

AN: Nej, men den saknade erfarenhet och visste inget om planering. Jag skulle hålla föreläsningar om socialistisk planering och jag höll dem naturligtvis för forskare. Regeringen hade ingen aning om planering: det fanns två organ som båda tyckte att de skulle ha hand om planeringen, men inte någon gång under hela Allendeperioden fick någon makt att planera i meningen utfärda bindande instruktioner för andra. Samtidigt råkade marknaden helt i oordning beroende på att såväl pris- som importkontroll hade införts. Chiles ekonomi var varken fågel eller fisk. Vad Allenderegimen skulle kunna ha gjort är en omöjlig historisk fråga om man betänker påtryckningarna från regimens anhängare, det stora antalet partier och grupper inom själva regeringen och den chilenska klasstrukturen med alla dess komplikationer (en mycket omfattande småborgerlighet och så vidare). Lastbilsstrejken till exempel, som lamslog landet, var i själva verket en strejk från lastbilsägarnas sida, av vilka de flesta också körde sin egen lastbil. Den genomsnittlige lastbilsägaren i Chile ägde en och en halv lastbil. Det var mycket svårt att anpassa sin politik till en sådan situation. Regeringen visste naturligtvis om de många småborgarnas styrka och drevs omedvetet, utan att vilja det, till en politik som stötte bort småborgerligheten, delvis därför att valutareserven förbrukades redan under första året vilket framtvängde en sträng importkontroll. Många, bland annat lastbilsförarna, som behövde importerade reservdelar och däck, trodde då att regeringen var emot dem.

Socialism som förvaltningsärende

AS: Du lägger fram ett eget utkast till en 'möjlig' (*feasible*) socialism. För det första, på vilket sätt skiljer sig ditt system från den traditionella västeuropeiska socialdemokratin tror du exempelvis att det finns något i ditt program och dess uttalade mål som en svensk skulle invända mot? För det andra, Perry Anderson prisade nyligen din bok i stort men kritiserade frånvaron av något som helst övervägande av vad för slags historisk agent som skulle kunna tänkas vara i stånd att genomföra dessa mål. Det finns faktiskt något i ditt projekt, vilket Perry Anderson också säger, som påminner om en orientering i ett förvaltningsärende. Till det skulle jag vilja lägga också ett paradoxalt moment av abstrakthet (utopisk). Vad finns det med andra ord att säga om övergången?

AN: Du har tagit upp många frågor, några motsägelsefulla och några som pekar på faktiska luckor i min argumentering. För det första, man kan inte vara både socialdemokrat och utopist, och till på köpet förvaltningstjänsteman! För att börja med förvaltningsaspekten så gillar jag faktiskt den beskrivningen och jag ska säga dig varför. Uppriktigt sagt är jag inte passionerat begiven på att införa socialism. Jag skrev i inledningen till den franska utgåvan av min bok att jag vid min ålder och i mitt hälsotillstånd mycket hellre önskade att det inte blev några förfärliga sociala jordbävningar så att jag kunde sitta och lyssna på någon skön musik. Men låt oss återvända till förvaltningen. Jag arbetade själv under flera år i den statliga förvaltningen och mitt sista kapitel är faktiskt något slags orientering som den kunde ha sett ut i ett förvaltningsärende. Antag att jag efter att ha riktat all denna kritik ombads att själv definiera en acceptabel form av socialism som skulle kunna fungera; hur skulle den se ut? Om vi antar att min chef i förvaltningen hade bett mig göra en sådan lägesbeskrivning hade jag kanske skrivit som i min bok. I så måtto är elakheten om förvaltningen berättigad. Jag skrev en sammanfattande orientering. Jag vill till och med uttrycka det så här: jag uppträdde knappast som någon förespråkare för socialismen utan snarare som dess advokat, det vill säga jag förde socialismens talan så gott jag kunde. Hade jag inte känt en viss sympati för min klient skulle jag dock inte ha tagit fallet, även om jag inte nödvändigtvis har bundit mig för just dessa argument. Vad sedan gäller anklagelsen för socialdemokratism så tycker jag den är både berättigad och ooberättigad. Jag antar att de socialdemokrater som faktiskt har en framtidsvision skulle kunna tänkas betrakta min modell som en acceptabel vision av framtiden, men knappast någon av de socialdemokrater jag har mött – och detta gäller kanske också mig själv – kan föreställa sig, föreställer sig eller har föreställt sig ett program för att uppnå detta. Trots allt innebär socialism att den rådande ordningen helt raseras. Det finns exempelvis ingen aktiebörs i modellen, men ännu har jag inte träffat på något socialdemokratiskt parti med ett program för avskaffandet av aktiebörsen.

Oss emellan skulle inte heller jag, i exempelvis Frankrike, Italien eller Storbritannien, vilja avskaffa aktiebörsen. Hur argumenterar jag då? Efter ett kapitel om övergångsförsök som misslyckats, exempelvis det chilenska, tar jag ett stort språng in i framtiden, detta språng som du kallar utopiskt. Jag tänker mig en ekonomi som skulle kunna kallas socialistisk, som skulle vara befriad från centralplaneringens brister och ändå kallas socialistisk. Hur skulle den se ut? Jag försöker sedan definiera en sådan ekonomi. Om någon frågar hur man från vår nuvarande situation kommer till en sådan ekonomi, måste jag svara att jag inte har den ringaste aning. Om man dessutom tänker på vad som är politiskt möjligt så finns det vad jag vet inte någon som har den blekaste aning. Mandel har det förvisso inte eftersom han mycket väl vet hur många anhängare han har. De tänker inte storma kapitalismens fästen. Som jag skrev så kan ingen övergång till socialism ske om inte de allra flesta människor är övertygade om att en sådan övergång är nödvändig. En demokratisk övergång till en socialism av det ena eller andra slaget är möjlig bara om människor är övertygade om dess nödvändighet. Ser man hur folk i dag röstar så är de helt klart inte övertygade, och av detta följer enligt min mening att de inte kommer att välja socialismen såvida inte det rådande systemet bryter samman i ännu större utsträckning än vad det hittills har gjort. Betraktar man min faktiska plan är den ett utkast till något som har vissa likheter med modeller vilka har skisserats av andra, som till exempel Ota Sik. Och ännu tidigare har vi Oskar Langes ofullständiga men intressanta idéer. Vad som kanske skiljer mina idéer – om de är originella eller ej vet jag inte – från andra är föreställningen om att det ska finnas flera olika produktionsenheter. Människor har en benägenhet att utveckla modeller i vilka det finns endast en form av produktionsenhet. Kort uttryckt har jag följande uppfattning: om vi så att säga börjar i toppen kan man ha centrala statskontrollerade monopol där det existerar stordriftsfördelar eller naturliga monopol eller där den nödvändiga informationen är tydligt centraliserad – exempelvis skulle vara energi- och teleområdena där central kontroll är nödvändig för att förhindra makt-

missbruk, vilket skulle kunna uppstå om man lät dem sköta sig själva. För det andra skulle det finnas mindre, konkurrerande statliga företag där en reviderad version av självförvaltning kunde vara lämplig. För det tredje kooperativer som skulle vara självägda och ta de risker som var förbundna med ägandet. För det fjärde mindre, privatägda företag vilka normalt kunde stoppas bara genom en ständigt aktiv socialistisk polis och jag tycker inte att det är den socialistiska polisens uppgift att hindra människor från att handla som ekonomiska människor om de så önskar och omständigheterna är de rätta – enligt min uppfattning skulle sådana företagare inte kunna kallas kapitalister eftersom de trots att de har anställda själva arbetar i och sköter företaget. Den femte gruppen slutligen omfattar sådana individer som advokater och författare. Mitt argument är att denna indelning överensstämmer med dels en föreställning om stordriftsfördelar i den meningen att vissa saker, som elektricitet, produceras bättre genom ett centraliserat, nationellt system, och dels mänskliga faktorer: vissa människor vill arbeta i kooperativer, andra tycker om självförvaltning och vill ha ansvar och många av oss gör det inte. Hur många universitetslärare vill bli rektorer eller kanslerer för ett universitet? Bara ett fåtal.

Bettelheim

AS: Om vi byter ämne en sista gång, vilken är din uppfattning om Bettelheims Sovjetstudie?

AN: Det fanns någon sorts traditionell uppfattning som många omfattade – även Bettelheim fast jag tror inte att han längre gör det – nämligen att händelserna i Sovjetunionen under 1920- och 1930-talen, då statens makt ökade och enskilda företagens och bönders makt i motsvarande grad minskade, utgjorde ett framsteg för socialismen. Detta var säkert en allmän uppfattning inom det dåtida sovjetryska kommunistpartiet, men så här i efterhand tror jag att också Bettelheim skulle hålla med om att det inte riktigt förhöll sig så. Han har omdefinierat sin ståndpunkt så pass att han nu menar att oktoberrevolutionen i sig var kapitalistisk. Det tycks mig omöjligt att ha en sådan uppfattning, men Bettelheim anser att statens makt över alla småföretagarna i Ryssland på något sätt kan jämföras med monopolkapitalismens triumf över småproducenterna. Därigenom hamnar han långt från den uppfattning som han och många andra hade i det förflutna, nämligen att ökad statlig makt och socialistiska framsteg på något sätt gick hand i hand.

AS: För att citera dig själv så finns det tydligen bakom planen planerare och bakom planerarna byråkrater.

AN: Vill man framställa arbetarstaten som ett ideal så innebär naturligtvis framväxten av en arbetarstat att arbetarnas makt ökar. Men så småningom måste man komma till slutsatsen att därigenom också statens makt ökar över arbetarna, och då står man inför ett litet problem, eller hur? □

Översättning: *Sven-Erik Torhell*

Lästips

Alec Nove: [Teori för en möjlig socialism](#)

Debatt om Noves bok

Thorleif Herrström: [En möjlig socialism](#)

Roland Lew: [En genomförbar socialism?](#)

Ernest Mandel: [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)

Alec Nove: [Marknader och socialism](#). Ett svar på Ernest Mandels kritik

Mandel's svar på Noves artikel: [Myten om marknadssocialismen](#)